

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 122 2001

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-19-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2002

tualiserande betydelspridning är avhandlingens centrifugala aspekt, men den balanseras av den centripetala, in mot avhandlingens heta kärna och stjärna – Edith Södergran. Lillqvist driver en klart formulerad argumentationslinje med stor konsekvens. Avhandlingen befinner sig på en hög teoretisk och textanalytisk nivå, klart överlägsen de senare bidragen till Södergranforskningen, och de filosofiska, idé- och litteraturhistoriska fördjupningarna vittnar om en betydande lärdom. Holger Lillqvist har radikalt förändrat synen på Edith Södergran och därtill visat på den produktiva receptionen av och uppgörelsen med hennes extrema estetiska idealism. Hans avhandling kastar samtidigt nytt ljus över denna senare del av svenskspråkig litteraturhistoria.

Eva-Britta Ståhl

Lisbeth Stenberg, *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap* (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, 40). Göteborg 2001.

Till de mest brydsamma uppdragen i den litteraturvetenskapliga verksamheten hör att skriva en recension av en avhandling man opponerat på. En opposition och en recension är inte samma sak, men ändå riskerar man i sin recension att bindas av sin opposition, av det faktum att man studerat avhandlingen grundligt och fört ett ingående samtal om den med författaren, men också med betygsnämnden. Till dessa grundläggande svårigheter kommer i detta fall att avhandlingen som sådan är en utmaning. Lisbeth Stenberg försöker i *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap* bryta ny väg i Lagerlöfforskningen, en väg som inte är alldeles okontroversiell, och som de flesta banbrytare tvingas hon in i ett metodologiskt och teoretiskt konglomerat som i sig är diskutabelt. Att då göra rättvisa åt avhandlingens tankeväckande infallsvinklar, intressanta rön och stundtals utomordentliga läsningar är inte enkelt. Låt mig därför redan inledningsvis konstatera att mina invändningar mot avhandlingen inte riktar sig mot dess syfte eller dess slutsatser utan huvudsakligen gäller hur litteraturvetenskapen här görs och presenteras.

Det här innebär inte att jag mätt avhandlingen mot ett positivistiskt vetenskapsideal, där korrekt forskningsmetod och logisk argumentation alltid ger ”rätt svar”. Det är uppenbarligen inte i den traditionen avhandlingen är skriven. Modernitetens och rationalitetens diktat problematiseras tvärtom genom den sorts vetenskaplig förnyelse som feministisk litteraturforskning och queerperspektiv innebär. Men det betyder inte att inte forskningen bör prövas mot praxis. Jag kommer således att ägna en stor del av min recension åt en i bred

mening metodisk diskussion: jag kommer att diskutera hur rönen kommit till, vilka andra rön de stöds av och hur de presenteras för läsaren. Enligt min mening är detta särskilt angeläget när avhandlingsförfattaren som i detta fall inte strikt anpassar sig till en traditionell norm utan med beundransvärd beläsenhet och stort mod prövar nya vägar.

Syftet med *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap* är att belysa hur ”Lagerlöfs skapande och tidiga litterära texter [—] påverkades av begränsningar som sattes av den tidens snäva normer” (s. 11). Det är, enligt inledningen, dock inte fråga om en undersökning av författarintention (ett påstående som i viss mån i praktiken motsägs längre fram i texten). Lisbeth Stenberg argumenterar istället för att textläsning alltid är kontextuell och att litteraturvetenskapen alltid har rätt – eller till och med en plikt – att göra historiskt kontextualiserande läsningar vad än samtidens teoribildning har att säga om författarens död. Hon vill genom en koppling till Selma Lagerlöfs personliga historia, hennes bakgrund, yrkesverksamhet, kvinnopolitiska ställningstaganden och liv som ogift, med nära relationer till andra kvinnor skapa en kontext för läsning av Lagerlöfs verk. Till kontexten för hon också den samtida kvinnorörelsen.

Avhandlingens material är hela Lagerlöfs författarskap fram till 1895, en synnerligen rik corpus omfattande såväl den opublicerade ungdomsdiktningen som de publicerade verken; dikterna i framför allt *Dagny*, romanen *Gösta Berlings saga*, noveller varav flera publicerade i *Osynliga länkar* samt dramat *Sankta Annas kloster*. Till följd bland annat av det ansenliga materialet är avhandlingen mycket omfattande – hela 425 sidor text, om man undantar förord, appendix och liknande. Den är delad i fyra kapitel, där de tre första anlägger olika perspektiv som förs samman i det fjärde. De två första är kronologiska, och behandlar tiden före *Gösta Berlings saga* respektive mottagandet av densamma. Kapitel tre behandlar temata i författarskapet främst genom analyser av Lagerlöfs övriga produktion före 1895 – huvudsakligen novellerna i *Osynliga länkar*, men också en del annat.

Som jag skall diskutera nedan är argumentationen infallsvänlig och den saknar ofta stringens, så det är svårt att redogöra för varje del av den. De huvudsakliga resonemangen tycks mig dock vara dessa:

För det första menar Stenberg att Lagerlöf från början var en målinriktad författare som genom att använda och vända på olika genrer redan i tonåren tränade mot en medveten genrebrytande stil. Bevisningen här baseras på textexempel från det tidigaste, mestadels opublicerade författarskapet (kap. 1). Den icke fullt uttalade slutsatsen, som återkommer senare, är att Lagerlöfs stil i *Gösta Berlings saga* var ett medvetet brott med realismen.

Vidare placeras Stenberg i detta sammanhang Lagerlöf i en feministisk-idealisk tradition (kap. 1). Tyvärr försvagas resonemanget av en brist på terminologisk precision, vilken jag kommer att diskutera nedan.

Stenberg visar också övertygande att *Gösta Berlings saga* kan läsas som en diskussion över det rådande genuskontraktet (kap 2). Hennes läsning här är idérisk och trovärdig och baseras på intrigstrukturerna kring några av verkets kvinnor: Margareta Celsing/Samselius, Anna Stjärnhök, Marianne Sinclair, Elisabeth Dohna. Stenberg argumenterar för att de på skilda sätt visar omöjligheten att leva tidens kvinnoliv, ett liv där idén om kärleken som äktenskapets grund, behovet av försörjning, kontrollen av den egna sexualiteten och mannens absoluta överhöghet oftast kommer i konflikt med varandra. Huvudtanken är att kavaljerernas kontrakt med Sintoram, som ju är ramen för handlingen, kan ses som det övergripande kontraktet, i sig inordnande de könskontrakt som prövas och omförhandlas i romanen.

Fortsättningsvis tar Stenberg Bourdieus fältbegrepp till hjälp för att visa att *Gösta Berlings saga* mottogs olika av kvinnor och män. De rådande manliga kritikerna (Wirsén, Warburg, Brandes) kritiserade huvudsakligen berättarrösten som påträngande och falsk och läste till skillnad från de kvinnliga kritikerna inte in ett ideologiskt budskap i texten. Bevisningen här baseras inte bara på innehållet i recensionerna utan också på Lagerlöfs och andras reaktioner på olika recensenters ställningstaganden. Olyckligtvis har Stenberg vid färdigställandet av manuset inte haft tillgång till Lars Wolfs då alldeles nyutkomna *Att möta sina domare. Selma Lagerlöfs väg till Gösta Berlings saga och bokens bemötande* (Uppsala november 2000).

Som framgår av titeln ligger Wolf materialmässigt nära avhandlingens första och andra kapitel, men den är mer kortfattad vad gäller tiden före Berling, och långt mer detaljerat deskriptiv i sin redovisning av mottagandet. Wolfs bild av Lagerlöfs tidigaste författande överensstämmer delvis med Stenbergs, och hade därigenom kunnat komplettera en del och använts som kontrast till Stenbergs forskning i andra fall – till exempel är deras bild av Adlersparres betydelse inte helt enstämmig, och Wolf saknar helt analys av vännernas och dockteaterförfattandets betydelse. I sina analyser av mottagandet är Wolf och Stenberg inte helt överens, men även där hade mycket funnits att vinna på hänvisningar till Wolfs genomgång: Dels för kontrastens skull, dels för att en del problematiseringar och preciseringar skulle ha kunnat göras, dels av utrymmesskäl. En del som Stenberg nu måste redogöra för hade kunnat förkortas och tydliggöras med hjälp av hänvisningar till Wolf. Synd, därför, att tiden mellan publiceringen av Wolfs studie och Stenbergs var så kort att den inte kommit till Stenbergs uppmärksamhet.

Stenberg menar att den hårdhänta kritiken från de tongivande recensenterna innebar en vingklippning, för att använda Lagerlöfs egen terminologi. Stenberg hävdar också, med stöd i tidigare forskning, att Lagerlöf i de följande verken anpassade sin stil och sitt innehåll till rådande ideologi.

Det tredje kapitlet ägnas åt produktionen närmast efter *Gösta Berlings saga*. Stenbergs huvudtanke här är följdriktigt att Lagerlöf genom att göra sin produktion mer realistisk i viss mån anpassade sig till bland annat Warburgs kritik, och att hennes texter blev mer mångtydiga genom att hon ofta undersökte frågor om samhällets genusordning. Lagerlöf undersökte därigenom bland annat skapandets villkor och möjligheten att skapa när det krävs förklädning för att man skall kunna få behandla känsliga ärenden som kvinna. Här finns då två viktiga frågor, emancipation och skapandeproblematik. Stenberg behandlar emancipationstemat i "Till Mörkret", "Reors saga" och "Ett rikt gifte". Skapandemat hittar Stenberg i "Fru Fasta och Petter Nord", vilken hon läser som metatextuell. Hon menar att den balans mellan livsglädje och asketism som diskuteras i novellen också är en balans mellan livsglädje och realism, och att Lagerlöf ville gå en tredje väg där en allegori och en verklighetsnära, med Stenbergs från Paul Ricoeur och Sven Arne Bergmann hämtade terminologi "naturaliserad" berättelse vävs samman. Resultatet blir en utopi där livsglädjen går att förena med skrivandet. Här finns alltså länken mellan bevisningen i det första kapitlet om Lagerlöfs medvetna arbete med genrer och stilen i *Gösta Berling*, en länk som hade förtjänat att tydliggöras tidigare, men också avhandlingens kanske allra intressantaste tankegång.

Men skapandeproblematiken lyfter Stenberg fram än mer i sin analys av novellen "En fallen kung". Här visar hon, hur novellen diskuterar såväl sambandet mellan begär och skapande, som problematiken att skapa inom ett samhälle som tystar vissa röster och vissa begär.

En tredje fråga blir temat sexualitet och kön. Novellerna "De Fågelrie" och "Stenkumlet" analyseras mot bakgrund av att man vid denna tid med hjälp av den naturvetenskapliga och medicinska utvecklingen förstärkte den ideologiska kopplingen mellan kön och (hetero)sexualitet. *Sankta Annas Kloster* läses mot en diskurs om erotik och makt. Lisbeth Stenberg gör här en koppling mellan liv och dikt. Hon menar att man genom att lägga Lagerlöfs brev till Sophie Elkan bredvid en del av den samtida produktionen kan se temata i författarskapet som diskuterar det tabubelagda ämnet kärlek mellan personer av samma kön kopplad till idén om den heterosexuella erotiska kärleken som byggande på en maktrelation. Men hon går också ett steg längre och menar att Lagerlöfs utforskande av jämlika relationer rent av är en produkt av att hon själv hade erfaren-

heter av relationer mellan kvinnor. Sådana, menar Stenberg, var den enda sorts jämlik relation som var tillgänglig för en kvinna vid den tiden (s. 365, för en problematisering se *lambda nordica* (7) 2001:3).

I det fjärde kapitlet väver Stenberg samman flera av de trådar som tagits upp tidigare. Här vill hon genom återopandande av de tidigare utforskade områdena göra en beskrivning av hur olika delar i Lagerlöfs författarskap samarbetar till att skapa ett helt. De trådar som här kommer upp har att göra med

- berättartekniken – hur ”hjärtat” beskrivs genom att rum skapas, men också hur tomrum uppstår som möjliggör Stenbergs könsöverskridande läsningar
- normöverskridandet – Lagerlöf och realismen, både i stil och i genrehänseende
- idealismen och godhetens pedagogik – den filosofiska grund Stenberg menar att texten vilar på
- kritiken – det politiska innehåll av emancipation och kritik mot traditionella könsmonster Stenberg menar finns i texten

Detta är ett intrikat resonemang, där Stenberg således använder flera olika sorters litteraturvetenskaplig bevisföring: traditionell textanalys (när läsning) av hur bilder skapas, genre- och stilanalys, postmodern teori om tomrum och läsarens roll, idéhistorisk kontextuell analys och feministisk analys. I föreningen av dessa olika sätt att närma sig de Lagerlöfska texterna menar Stenberg att man når den Lagerlöfska estetiken. Stenbergs slutsats är att Lagerlöfs texter skapas kring en utopi om jämställd kärlek som inte är beroende av traditionella, normativa mönster för kön, ålder, social tillhörighet.

Sammanfattningsvis kan man säga att den inledande syftesbeskrivningen här passerats. I undersökningen av hur Lagerlöfs författarskap påverkades av tidens snäva normer har Stenberg nått resultat vilka hon menar frilägger en estetisk kärna i författarskapet.

Presenterade på detta sätt förefaller nog de flesta av Stenbergs rön logiska och rimliga. Olyckligtvis har arbetet med att ta fram denna resonemangskedja kostat mig viss möda, en möda en opponent naturligtvis bör lägga ned på sitt arbete men som inte kan krävas av andra läsare. Skälet till mödan är att såväl slutsatser som argument i avhandlingen ofta är otydliga och – än värre – det är långt ifrån alltid det vetenskapliga resonemanget i avhandlingen ger vid handen att slutsatserna är korrekta. Ibland förs resonemanget fram på ett sådant sätt att själva argumentationen kastar tvivel över slutsatser vilka i sig ter sig fullt rimliga. När denna argumentationsform används i ett arbete som utmärks av betänklig metodpluralism och traditionella vetenskapliga misstag som till exempel brist på precision i terminologin blir resultatet inte alltigenom oproblemiskt. Jag kommer i

det följande att precisera min kritik.

Stenberg använder som framgått av min sammanfattning både traditionella metoder och teorier – till exempel när läsning – och metoder och teorier inspirerade av den postmodernistiska och poststrukturalistiska tanketraditionen, huvudsakligen representerad av Ricoeur, Foucault och Bourdieu. Traditionell när läsning används när hon analyserar bilder. När hon sedan, i den lysande tolkningen av ”En fallen kung” diskuterar möjligheten av könsöverskridande läsning hänvisar Stenberg till postmodern teori om tomma platser i texten. Hon gör idéhistoriska översikter för att sätta oss in i den rådande diskursen om kön, och använder Bourdieus fältbegrepp för att förklara mekanismerna kring Lagerlöfs etablering med *Gösta Berlings saga*. Hon resonerar kring filosofi när hon diskuterar tvetydighetens inneböende kritik och estetiska värde, och har ett intentionalistiskt, liv-och-dikt-drag när hon hänvisar till Lagerlöfs brev för att visa att författaren verkligen tänkte mycket till exempel på hur hennes kärlek till Sophie Elkan kunde förstås.

Metodpluralismen orsakas av Stenbergs ambitioner. Hennes outtalade, men inte dolda utgångspunkt är en allvarlig kritik mot hur Lagerlöfs texter läses i ett heteronormativt sammanhang (en fråga jag diskuterar närmare på annan plats), och hon poängterar i sin avhandling Lagerlöfs egen position som ”en kvinna som älskade kvinnor”. Stenbergs avsikt är inte att göra en liv-och-dikt-studie, men hon menar att Lagerlöfs uppfattning om kärlek naturligtvis måste vara grundad på hennes egna erfarenheter, och att texternas innehåll på något plan måste spåra hennes egna erfarenheter och drömmar snarare än bara återskapa en ideologiskt allmänt accepterad kärlek. Men den undersökning Stenberg egentligen förefaller vilja göra låter sig inte göras med gängse metoder. Det Stenberg vill frilägga, även om det syns tydligt först i slutkapitlet, är ett estetiskt nav som är förankrat på så många olika håll – på olika nivåer i texterna, i Lagerlöfs liv (uttalat och i praktiken) och i den tid i vilken texterna är producerade – att ingen metod eller textsyn egentligen räcker till. Ambitionsnivån är således hög, och för att nå den har hon kommit till det som drabbar många banbrytare; hon tvingas in på oprövade vägar, i detta fall metodpluralismens eller i alla fall ett brett angreppssätt.

Att Stenberg vågar använda sig av så många olika tänkesätt är imponerande, men ett sådant förfaringsätt kräver mycket av den akademiska författaren som pedagogisk skribent. Bredd och metodpluralism av detta slag fordrar både att man tydligt gör reda för hur man förklarar till synes oförenliga tanketraditioner, och att man på ett kvalificerat sätt leder läsaren vid handen när man går från ett perspektiv till ett annat. Som det nu är förefaller resonemangen ibland motstridiga. Exempelvis

införlivar postmodernistiska textteorier ofta mer eller mindre explicit den i dag närmast programmatiska, men ofta uttalade tesen om texters existens som oberoende av författaren vilket gör att de måste anses svåra att förena med ett resonemang om författarintention, hur dämpat detta resonemang än är. En motstridighet av liknande slag (om än inte identisk) finns till exempel i resonemanget kring kritikernas förhållningssätt där Bourdieus huvudsakligen strukturella modell kopplas till förslaget att Wirsén och Warburg mer eller mindre medvetet försökte tränga ut Selma Lagerlöf (och således avsiktligt använde Bourdieus strukturella förklaringsmodell!). Exempelen på detta sätt att använda postmodern och traditionell teori parallellt finns i hela avhandlingen. Ibland är de naturligtvis inte uppenbart motstridiga men även om en påläst avhandlingsförfattare upplever kopplingen mellan olika idéer som tämligen självklar och kan göra ett spänstigt hopp, är det inte säkert att den mindre vältränade läsaren alls hoppar lika långt, ja kanske inte ens åt samma håll.

Till dels har vi att göra med två olika problem här, men jag menar att de är besläktade med varandra. Visst kan man skilja själva den inomvetenskapliga logiken – till exempel om man kan eller inte kan använda två teorier samtidigt – från frågan om hur man i text lägger fram resonemanget, men det går inte helt att göra skillnad på dem. Bakom en luddig text ligger ofta luddiga tankar, medan klara tankar alltid kan uttryckas klart och redigt.

Huvudproblemet med Stenbergs avhandling är således att hon använder många olika infallsvinklar, samtidigt som hon sällan är helt stringent i sitt sätt att presentera tankegångarna för läsaren. De frågeställningar jag kommer att ägna mest plats nedan rör områden, där texten och tankegången inte är alldeles genomskinlig till följd av språket och/eller den rika metod- och teorianvändningen, även om jag även kommer att beröra annat.

Ett konkret exempel, en närläsning av ett avsnitt, strax under femtio rader, visar hur Stenberg bygger sin argumentation:

På s. 395 talar konstaterar Stenberg att i de av Lagerlöfs

beskrivningar som är mest nyskapande finns processinriktade drag. Liksom Lagerroth karakteriserat den yttre beskrivningen genom dess rörelser skulle även den inre kunna identifieras på detta sätt.

Stenberg gör alltså en beskrivning av Lagerlöf, stödd på både de föregående exemplen och tidigare forskning av Erland Lagerroth. Sedan går hon direkt vidare:

Greppet vill jag koppla till hur Stina Hansson beskriver betraktelsernas utformning inom andaktslitteraturen...

Här följer ett kort referat av Hansson där Stenberg pekar på hennes argumentation kring meditationens/andaktens sätt att fungera genom den processbaserade beskrivningen. Läsaren tror troligen att Hanssons forskning används för att styrka ett (kommande) resonemang om att Lagerlöfs beskrivningar är effektiva just på grund av deras processutformning. Men inget sådant resonemang följer. I stället går Stenberg vidare och refererar hur Hansson menar att synen på den romantiska texten kan problematiseras om man tar in andaktslitteraturen, som ju hade andra förlagor än de klassiska. Här förlorar läsaren greppet: hur menar Stenberg att det här hänger ihop – vad har Lagerlöfs bilders effektivitet med synen på romantiken att göra? Vilket är det samband som inte presenteras för läsaren? Eller är tesen en helt annan än den tycks vara?

Sedan fortsätter referatet av Hansson, och Stenberg påpekar – med referens även till Isabell Wilhelmsen – att texter under tidigare epoker kunde ha dubbel funktion, och läsas både som andliga och världsliga. Här förväntade åtminstone jag mig en diskussion om att Lagerlöfs texter, vilka Stenberg läser som ifrågasättande av könsordningen, ofta också kan läsas som kristna eller åtminstone moraliska allegorier. Men det är inte det som Stenberg tar fram. I nästa stycke hävdar hon att Lagerlöfs texter ibland hade kristna textmönster, ibland andra genrer som textmönster och att de mest nyskapande (alltså det resonemanget började med) inte har några textförlagor alls. Det här är läsaren tämligen oförberedd på – det tycks som om Stenberg omotiverat vrider resonemanget, från texters dubbla funktion till möjligheten att skapa dubbelhet genom att använda kända textmönster (något Stenberg tidigare snuddat vid) till konstaterandet att det allra mest nyskapande sker hos Lagerlöf när hon inte använder textmönster.

Efter detta inleds nästa stycke med att läsaren återförs till andaktslitteraturen:

De platser som förekom vid andaktslitteraturens meditation var knutna till en religiös sfär. Men under 1800-talet förändrades det bildförråd som kunde användas i litteraturen [---] lägga ett kontextuellt perspektiv på ”rum”. Michel Foucault...

På mindre än två helsidor, mindre än femtio rader, har vi förflyttats från en teknisk analys till en filosofisk/diskursiv via en litteraturhistorisk, och åtminstone denna läsare har tappat tråden.

Samtliga resonemang Stenberg här för skulle i sig kunna utgöra mycket intressanta resonemang om Lagerlöfs sätt att konstruera bilder. Men eftersom de inte utvecklas eller slutförs, och kopplas ihop med varandra i ett zickzackmönster av associationer blir följden inte bara svårigheter att följa huvudargumentet (diskussionen om Lagerlöfs texter) utan också att varje enskild

slutsats misstänkliggörs. Vi kan knappast logiskt acceptera ett resonemang där vi vare sig vet vilken tesen är eller vilka argument som stöder den – även om varje resonemang i sig förefaller ytterst trovärdigt. Det är en fin iakttagelse att Lagerlöfs bilder är processinriktade, det är troligt att de fungerar just på samma sätt som andaktslitteratur, det är rimligt att själva texterna fungerar genom att de har dubbla förlagor och därigenom kan läsas på flera plan. Men hur skall vi veta att Stenberg har rätt – eller att det är vad hon säger över huvudet taget?

Naturligtvis kan det finnas förmildrande omständigheter: Skrivsättet kan tyvärr ses som exempel på traditionen att avhandlingförfattare skall visa sin beläsenhet, en tradition som tenderar att göra litteraturvetenskapliga avhandlingar till teorikompendier. Oftast sker det i ett omfattande inledande teorikapitel där man redogör för de sista decenniernas postmoderna teoriutveckling, utan att man egentligen avviker från en normalläsning av teoretikerna i fråga. Så gör inte Stenberg, och det är bra. Men likväl kan man fråga sig om inte alla dessa hänvisningar till all möjlig annan forskning, där kopplingen inte är tydlig, ansluter sig till samma idé om att avhandlingförfattaren skall ha en omfattande litteraturlista.

Det är också möjligt att de rika hänvisningarna och avvikelserna är ett symptom på att Stenberg inte vågar lita på sina egna iakttagelser. I den ideala litteraturvetenskapliga forskningen bör det naturligtvis vara så, att de egna textiakttagelserna stöds av textexempel och andras forskning på samma område. Men Stenbergs avhandling ger exempel på annan form av bevisföring där en egen iakttagelse stöds av att någon etablerad forskare gjort en liknande iakttagelse om ett helt annat material.

Slutligen kan argumentationsuppbyggnaden visa på en svaghet i vår litteraturvetenskapliga tradition – ingen avhandling är tillkommen i ett vakuum, och Stenbergs avhandling skiljer sig inte avgörande från en del andra, även om texten lämpar sig bättre som exempel än andra där problemet är diffusare. Kanske sker det alltför sällan i vår vetenskapliga praktik – framför allt i handledarsituationer och seminarierum – att vi efterlyser textuell klarhet i varandras argumentation. Kanske lever föreställningen kvar att ett komplicerat förhållande måste förklaras i ogenomtränglig text?

Men förmildrande omständigheter till trots: avhandlingens argumentation är alltför ofta diffus, och kastar därigenom tvivel över slutsatsernas tyngd. Inga förmildrande omständigheter i världen kan ändra det, tyvärr. Och det är särskilt trist när så många av slutsatserna är så intressanta.

En frågeställning som mera rör rönen men ändå också ansluter sig till spörsmålet om hur man visar sina resultat är Stenbergs hänvisningar till en feministisk,

idealistisk tradition med sentimentala inslag. Här ansluter hon sig på sätt och vis till en gammal feministisk litteraturvetenskaplig tradition: uppgrävande av förmödrar har man ägnat sig åt sedan gynæcéernas tid, och åtminstone sedan Ellen Moers *Literary Women* och Elaine Showalters *A Room of their Own* har den moderna litteraturforskningen med jämna mellanrum tagit upp traditioner som varit dolda i den konventionella, könsblinda litteraturhistorieskrivningen.

Stenbergs tradition handlar om en linje feministiska, idealistiska författare som utnyttjar sentimentalitet som stilgrepp. Hon pratar huvudsakligen om George Sand, Harriet Beecher Stowe, Fredrika Bremer och Elizabeth Cady Stanton och vill placera Lagerlöf i traditionen. Det är dock oklart hur Stenberg menar att traditionen formats och vad som binder författarna samman: feminismen, idealismen eller användandet av sentimentalitet? Inte heller är det klart för läsaren om Stenberg menar att det är en tradition i meningen att dessa författare tagit intryck av varandra eftersom de har liknande infallsvinklar, om de är Lagerlöfs förebilder eller om det huvudsakligen är fråga om exempel på författare som haft samma infallsvinkel som Lagerlöf. Huvudintrycket är att det senare är fallet, men att det också här som tidigare finns en osäkerhet om de egna iakttagelsernas träffsäkerhet. De många hänvisningarna till George Sand-forskningen bygger om jag förstår det hela rätt egentligen huvudsakligen på att det finns Sand-forskare som sagt saker om Sand som Stenberg skulle vilja säga om Lagerlöf. Eftersom Stenbergs iakttagelser om Lagerlöfs texter ofta ter sig fullt korrekta, och ofta är sällsynt insiktsfulla, är det bara att beklaga att hon inte litat mer på sig själv och underbyggt med fler exempel i stället för att hänvisa till annan forskning om helt andra författare.

Ett metodologisk problem av mer traditionellt slag uppstår när Stenberg skall hänföra Lagerlöf till denna idealistiska tradition. Här saknas en preciserad definition, vilket blir ödesdigert för sammanhanget. I avhandlingen används termen idealism ett antal gånger eftersom den är central betydelse för argumentationen. Registret ger nio sidhänvisningar, en följd av ff. Till termen idealism finns två hänvisningar. Stenberg hävdar att den feministiska idealismen är en viktig utgångspunkt i Lagerlöfs verk, både för stil och innehåll, och hon hämtar stöd från vitt skilda forskare i denna fråga. Men tyvärr förblir det ytterst oklart hur hon egentligen definierar termen idealism. Vi torde kunna skilja på några olika betydelser av termen:

- tron att den sanna verkligheten är av andlig natur, ibland i enklare form: tron att en bättre värld är möjlig, eller tron på något gott i varje människa
- idén att kampen för en viss sak, t.ex. feminismen, är viktigare än den egna materiella standarden

- och så finns en estetisk betydelse; i Sverige förknippad med idealismen, Boström och den tidiga romanen
- sedan släktorden: idealistisk och idealisera, som närmast betyder att ge en alltför ljus och icke problematiserande bild av något. Dessa senare betydelser har föga eller intet att göra med någon av de tre formerna av idealism – man kan t.ex. mycket väl ha en idealistisk inställning till sitt arbete i kvinnorörelsen utan att för den skull i litterära sammanhang använda ett idealiserande framställningssätt.

I Stenberg text förefaller det som om hon menar att dessa betydelser hänger ihop. Hon gör på en sida (s. 170) en uppräknig av viktig tidigare forskning i ärendet, men utan att redogöra för forskningsrönen eller för skillnaden mellan vad dessa forskare kommer fram till. Det är inte alls oproblematiskt att föra samman Thomas Olsson, Lars Gustafsson, Christer Westling, Elisabeth Mansén, Ulla Manns och Inger Hammar: deras definitioner av termen är väsensskilda, och det beror inte bara på att de kommer från olika discipliner. Lika problematiskt är det att Stenberg som exempel på den emancipatoriska realismen drar upp Sophie Adlersparre. Hennes litteratursyn har mycket riktigt sina rötter i idealismen, men hon svänger under det sena 1870- och tidiga 1880-talet till en annan litteratursyn, till en estetik som till och med innefattar Ibsens *Gengangere*. Det finns goda skäl att mena att Adlersparres estetiska grundsyn även på senare år är idealistisk, men inte utan att precisera vad man menar.

Vid endast ett tillfälle närmar Stenberg sig en definition av den idealism hon avser som

”en ’feministisk idealism’ som Lagerlöfs verk med fördel kan läsas i dialog med [---] Denna skulle i sin tur kunna ses som en del av en ’emancipatorisk idealism’, dvs. en litteratur med inriktning mot att öka jämlikheten i samhället [---] ’Idealismen’ skulle i bägge fallen stå för en historisk förankring i den bredare 1800-talskontexten”. (s. 170)

Men inte heller denna definition är särskilt precis, framför allt inte när man ser till hur termen används i avhandlingen. I det följande ges exempel på en mängd olika idealismer i olika sammanhang: ideellt kämpande kvinnosakskvinnor, en psykoanalytisk definition (som Stenberg dock tar avstånd ifrån), och så vidare. Denna opreciserade idealism knyts sedan på två sätt, via idealismens författare, och via idealistisk didaktisk litteratur till sentimentaliteten som uttrycksmedel, vilket inte heller är oproblematiskt.

Att Lagerlöf anknyter till en sentimental tradition är knappast möjligt att motsäga, även om anknytningen förmodligen kan överdrivas. Däremot har jag ingen som

helst möjlighet att utan vidare förklaring se ett samband mellan sentimentaliteten, den estetiska termen idealism och termen i dess användning om kvinnosakskvinnornas inställning till sin rörelse och Lagerlöfs författarskap. Tankegången faller eftersom den inte stöds av några definitioner. Det är synd, för den fråga Stenberg här tar upp är ytterligt intressant och skulle utan problem förtjäna att bli föremål för en egen studie. Som så ofta visar Stenberg här ett absolut gehör för de viktigaste och mest intressanta infallsvinklarna, men hon slutför inte resonemanget.

Det sista problem jag vill diskutera handlar om huvudfrågan, nämligen om hur man gör och rättfärdigar idéhistoriskt kontextualiserande läsningar. Jag har påpekat att Stenberg i början av sin avhandling motiverar sin undersökning med att hon vill kontextualisera textläsningen i texternas samtid. Samtidigt skulle jag vilja mena att hennes allra bästa läsningar, avhandlingens höjdpunkter – till exempel analysen av intrigstrukturerna kring kvinnorna i *Gösta Berlings saga*, och flerplansanalysen av ”En fallen kung”, med idéen om textens tomma ställen – inte alls är idéhistoriskt kontextuella. De är litteraturläsningar som kan göras utan särskild hänvisning till litteraturhistorisk kontext, eftersom det i huvudsak rör sig om läsningar vars bevisföring ligger antingen i den analyserade texten själv (helt enligt traditionell litteraturanalys) eller i den modell som används för läsningen (till exempel i teorin om textens tomma platser). Möjligen, men även det är tveksamt, kan man hävda att läsningarna på treplansnivåer i viss mån ansluter sig till en idéhistorisk tradition, men inte ens det är nödvändigt. Även här används i viss mån en textintern bevisföring.

Lisbeth Stenberg använder således inte kontextualisering och (idé)historien för sina tolkningar. Istället använder hon den kontextuella idéhistorien för att dels förklara mottagandet – väl så viktigt, och fullt korrekt – och dels för att ge avstamp till sina infallsvinklar när hon vill frilägga ett estetiskt nav i texterna. Men Lagerlöfs samtids ideologi och diskurs är startpunkten för Stenbergs frågeställningar, snarare än källa till bevisföring kring textakttagelser.

Här närmar sig Stenberg snarare en intentionsundersökning eller i varje fall en intentionsdiskussion: hon försöker argumentera kring vad Lagerlöf kan ha velat diskutera i sina texter snarare än vad hon funnit att de kan tänkas handla om. Och inte heller här tycker jag att kontextualiseringen är särskilt stark. Hade Stenberg velat problematisera texterna ur ett samtidsperspektiv med inslag av analys av författarintentionen hade hon kunnat gå avsevärt mycket längre. Hon pratar en hel del om Lagerlöfs sökande efter sin identitet, hennes brev och om hennes förhållande till Sophie Elkan, och det tycks finnas en vilja hos Stenberg att problematisera Lagerlöfs liv som en som älskar kvinnor (för att använda hennes eget uttrycks sätt). Det är synd att denna strävan

inte kommer särskilt långt – den traditionella heteronormativa forskningen behöver den utmaning som finns antydd i Stenbergs ambition.

På ett ställe citerar hon ur Lagerlöfs kända brev om de kvinnopar hon mött i Köpenhamn. (s. 352), och här har jag en känsla av att hon stannar av. Stenberg utreder inte ordentligt vad Lagerlöf egentligen säger, utan konstaterar bara att det finns "oantastliga" kvinnor som lever tillsammans. Det som antyds här är alltså att det finns två sorters kvinnor som älskar kvinnor; oantastliga och den andra sorten, (precis som det finns två sorters kvinnor som älskar män). Men Stenberg talar inte om vad som är skillnaden mellan dem – och därigenom ger hon inte läsaren möjligheten att faktiskt ta ställning till t.ex. förhållandet mellan Tord och Berg Rese, eller till vilket dilemma Selma Lagerlöf stod inför med sina känslor. Samtidigt hävdar ju Stenberg faktiskt att det dilemman ligger till grund för texterna. Här hade hon kunnat gå mycket längre, tror jag, eftersom frågan om kärlekens förhållande till sexualiteten var brännande vid den tiden.

En genialisk lek har tyvärr en del vetenskapliga brister, framför allt genom att man inte alltid kan följa argumentationen. Men jag är mycket imponerad av Stenbergs textläsningar – de är bitvis strålande – och av hennes ambitionsnivå. Det är inte möjligt att en avhandling med ambition att göra något helt nytt anpassar sig till traditionen. Jag lämnar därför avhandlingen med en känsla av att de flesta av Stenbergs iakttagelser är korrekta, att hon faktiskt har rätt i det allra mesta hon säger. Denna känsla kommer troligen av avhandlingens mest lysande partier, läsningarna av *Gösta Berlings saga* och novellerna. Satta i samband med dessa övertygande läsningar förefaller mycket av det andra rimligt och klokt, även om det inte underbyggs tillfredsställande. Om ett antal år, när det kommit ytterligare ett antal Lagerlöfavhandlingar är det troligt att argumentationsbristerna i Stenbergs avhandling alls inte syns därför att mycket av det hon säger kommer att vara bevisat på andra sätt och ur andra synvinklar. Det är också banbrytarens öde – att det nya i ens verk inte är tydligt när det gått några år.

Git Claesson Pipping

Ann Öhrberg, *Vittra fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare* (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 45). Gidlunds förlag. Hedemora 2001.

I maj 2001 försvarade Ann Öhrberg sin avhandling om skrivande kvinnor under svensk frihetstid. Platsen för disputationen var en av salarna i Uppsala slott, inte utan

anknytningspunkt till det rika material respondenten lyft fram i sin avhandling. Här, på Uppsala slott, bodde nämligen en gång Charlotta Frölich som landshövdingefru under några år mot mitten av 1700-talet.

Denna Charlotta Frölich är en av de drygt 140 namngivna kvinnor som i större eller mindre utsträckning och med högre eller lägre ambitionsgrad fattade pennan och fick sina alster publicerade under frihetstiden och vars texter utgör avhandlingens undersökningsmaterial. Grevinnan Frölich skrev några handböcker under pseudonym Lotta Triven, hon författade ett stort antal tillfällesdikter, efter henne finns en handskriven bok med "egenhändiga Skaldestycken" med bland annat en versifierad levnadsbeskrivning och hon skrev innan hon gick hädan 1770 vid dryga sjuttio års ålder också om en utflygen bisvärm och om folkökningen i Sverige. Därmed fångar Charlotta Frölich in de litteraturformer som århundradets skrivande kvinnor prövade på, från traditionella hyllningsdikter i den trängre kretsen till att för en större offentlighet uttala sig om hushållningen, den privata såväl som den allmänna.

Avhandlingens textmaterial utgörs av för det första tillfälleslitteratur i gängse bemärkelse, det vill säga dikter runt dödsfall, bröllopsdikter och gratulationsdikter, med förstnämnda "tillfälle" som starkt dominerande. Tillfällesdiktningen var fortfarande under 1700-talet en betydande litteraturform, den bars upp av sociala förpliktelser och merparten av avhandlingens kvinnor har också skrivit detta slags texter. Här har ett gediget inventeringsarbete utförts, med hjälp av dels bibliotekens kataloger över personvers, dels tidskrävande sökning i antologier liksom i tidningar och tidskrifter, en allt viktigare publiceringsform under århundradet.

För det andra behandlas här ett annat slags tillfälleslitteratur, nämligen texter med en "politisk huvudtendens" som det heter, tillkomna som inlägg i frihetstidens politiska diskussioner. Det rör sig om sju texter, alla koncentrerade till tiden 1738/39 – 1767 med ett par pucklar runt riksdagarna 1738/39 och 1755/56 och kungens kupp försök 1756. Ann Öhrberg visar hur materialets kvinnor kommer från socialt homogena sammanhang. Medan personversernas kvinnliga författare hörde hemma i ett högre mellanskikt i samhället, finner vi här politiska debattinlägg från kvinnorna ur samhällets elit, de högadliga familjer som var med och styrde landet. De kunde tala ur sin sociala position och de var delaktiga i ett slags informellt beslutsfattande. Här varierar formerna från dryckesvisan till den bibelparfraserande eller bibelkompilerande andaktslitterära texten, och distributionsformen är inte personversens representativa separattruck utan den nya tidens tidskrift eller skillingtrycket.

Det här är en avhandling med inriktning mot litteratursociologi, vilket avspelas i de frågor som